

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.14

М. В. Григорчук

кандидат юридичних наук, здобувач
Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА ПІД ЧАС ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню наукових підходів до проблем реалізації принципів господарського судочинства під час захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності. Аналізуючи погляди відомих учених у галузі права, у статті пропонується альтернативний підхід до вивчення та оцінки принципів господарського судочинства та їх практичної реалізації на основі застосування індуктивного методу дослідження. Наведено власне судження стосовно можливих шляхів підвищення якісної складової під час розв'язання господарських спорів у господарському суді на ґрунті суворого дотримання конституційних принципів правосуддя.

Ключові слова: принцип права, суб'єкт господарської діяльності, принцип господарського права, господарський суд, господарський процес, конституційний порядок господарювання.

Постановка проблеми. Досліджуючи проблему, пов'язані з реалізацією принципів господарського судочинства під час захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, виникає низка складних питань, які, будучи першоджерелами щодо природи принципів судочинства у цілому, неможливо залишити поза увагою, розглядаючи це конкретне завдання. Підґрунтям для такого висновку є недостатня ефективність гарантованих Конституцією України заходів щодо утвердження верховенства закону під час розгляду господарськими й іншими судами спорів, які офіційно перейшли в площину державного врегулювання.

Метою статті є здійснення аналізу сучасного стану реалізації в Україні принципів господарського судочинства, узагальнення наукових поглядів щодо вирішення проблем, пов'язаних із застосуванням на практиці конституційних гарантій захисту порушених прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань, пов'язаних із дослідженням проблем щодо практичного застосування принципів гос-

подарського судочинства під час здійснення захисту прав і законних інтересів учасників господарських правовідносин, опосередковано звертались М. Бартошек, С. Абрамов, І. Балюк, О. Беляневич, К. Біда, В. Мамутов, Д. Притика, О. Кузнєцова, Л. Ніколенко, Т. Фулей, Г. Тимченко, Ю. Шемшученко та інші вчені. Однак, незважаючи на актуальність зазначеної проблеми, вона так і не стала окремим предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи аналіз принципів господарського судочинства, для повноцінного і всестороннього охоплення аспектів цього питання необхідно, як вбачається, серед іншого, застосувати індуктивний метод наукового дослідження, який шляхом розширення поняття «принципи господарського судочинства» приведе до загальної категорії – «принципи судочинства». У такий спосіб, пройшовши шлях від конкретного до загального, в результаті чого отримаємо виокремлений об'єкт дослідження, яким є «принципи господарського судочинства», здобудемо необхідний обсяг відомостей, що характеризують це поняття.

Принцип (від лат. *principium*) – це початок, першооснова, головна ставка; в Юстиніанових компіляціях – вступна частина текстів; походить від *princeps* – проводир, глава, творець [1].

З огляду на надзвичайно широкий семантичний обсяг категорія «принцип» ще здавна отримала широке застосування в юриспруденції, а тому стало коректним об'єднувати основоположні структурні елементи правової науки в узагальнюючу категорію «принципи».

У вітчизняній юриспруденції категорія «принципи права» є досить поширеною. У найбільш загальному вигляді фахівці у галузі теорії права принципи права розуміють як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. При цьому зазначається, що значення принципів права полягає у тому, що вони у стислому вигляді концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчя» [2].

Отже, звертаючись до наукового доробку стосовно дефініції принципів судочинства, необхідно зазначити, що до цих пір не сформульовано їхні чіткі і загальноприйнятні процесуальні ознаки. Проблема, як видається, полягає у тому, що вченими в галузі процесуального права вживаються синоніми до поняття «принцип», якими є «основа», «ідея», «положення», «засада» тощо.

Найпершим, хто в науці цивільного права озвучив питання про сутність його принципів, був С. Абрамов, який робив акцент на переломленні загальнотеоретичного поняття «принцип права», вказуючи, що ці принципи як засади визначають увесь устрій процесу у цілому і всю систему процесуальних дій та відносин відповідно до завдань правосуддя [3].

У сучасній процесуальній літературі продовжують розглядати принципи як відтворені в нормах права ідейно-політичні, нормативно-керівні засади (основи), котрі вражають демократизм і специфічні властивості процесуального права, визначають перспективи його розвитку і забезпечують виконання завдань і функцій згаданої галузі права [4].

Отже, якщо в загальному контексті непрофесійного спілкування можна покласти знак рівності між поняттями «принцип» і його синонімами, про що йшлося вище, то для вузькоспеціалізованого застосування такий підхід не є повністю виправданим і може призвести до надто широкого тлумачення юридичних явищ.

Згідно з тлумачним словником української мови слово «принцип» означає основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо. В одному синонімічному ряду з поняттям «принцип» перебуває поняття «засада», яке наповнене близьким, але не тотожним набором характеристик, що закладені в первинне поняття.

Слово «засада» (множина – засади) має декілька значень і тлумачиться як основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило; спосіб, метод здійснення чого-небудь [5].

З огляду на наведені тлумачення понять «принципи» і «засади» можна зробити висновок, що ототожнювати їх некоректно, оскільки поняття «засади» за вкладеним у нього обсягом ширше від поняття «принципи» і включає його до свого обсягу. Тому, досліджуючи принципи як категорію, необхідно зосередити увагу лише на тих якісних характеристиках, які властиві саме цій категорії.

Буде доречним звернути увагу на окремі неузгодженості у тлумаченні принципів права, які висловив С. Абрамов. Так, видається, що науковець робить логічно неточний висновок, пояснюючи поняття з меншим обсягом (принцип) через поняття з більшим обсягом (засада), змінюючи у такий спосіб стан підпорядкованості вказаних логічних категорій: із приведення ним тлумачення поняття «засада» входить до обсягу поняття «принцип», а насправді це не відповідає дійсності.

У своєму науковому доробку окремі автори вважають, що поняття «принцип» є ширшим, ніж «засада» [6]. Водночас проведене вивчення обсягів досліджуваних понять засвідчує, що некоректна їх заміна і підміна поняття «принцип» його віддаленим синонімом «засада» може призвести до суттєвих неузгодженостей у самому визначенні етимологічної сутності правових принципів.

На думку О. Кузнецової, слово «засада» вживається у значенні «основне положення, принцип», тобто досліджуване поняття визначається за допомогою синонімів. Ніхто не заперечує, далі говорить автор, важливість використання мовних конструкцій, але при цьому стає неможливим пояснити сутність терміна тільки через його переклад, інакше кажучи, визначити «те саме через те саме» [7].

Як бачимо, необґрунтоване оперування категоріями логіки і не достатнє знання зако-

нів цієї науки не дає можливості авторам, які певною мірою є недалекими від істини, коректно і повно пояснити досліджувані явища. У цьому випадку суть проблеми полягає у тому, що одні, плутаючи обсяг понять, помилково підпорядковують поняття із більшим обсягом, яким є «засада», поняттю із меншим обсягом – «принцип»; інші – з тих же причин не можуть досконало пояснити зміст зв'язків між вказаними поняттями. Все це призводить до маніпуляцій із поняттями, в результаті чого відбувається безпідставна їх заміна на ґрунті недопущення тавтології і бажання використати слова, близькі за значенням (синоніми).

Звертаючись до наукової спадщини, необхідно зазначити, що правова наука радянської доби, розглядаючи питання законодавчої техніки, однозначно правильно визначила підходи до вирішення основних проблем юридичної науки, зокрема й цього питання, стверджуючи, що наявність великої кількості термінологічних одиниць, які збігаються за своїм значенням, призводить до плутанини в правозастосуванні [8].

Т. Фулей, досліджуючи загальнолюдські принципи права і проблеми їх провадження в Україні, висловлює думку про те, що в більшості українських законів, які регулюють найважливіші суспільні відносини, містяться окремі статті або навіть глави, присвячені принципам (засадам). При цьому обидва терміни – «принцип» і «засада» – використовуються як синоніми. У фіксуванні принципів у законодавчих актах спостерігається термінологічна різноманітність, законодавець використовує широкий спектр словосполучень із термінами «засада» або «принцип», що не сприяє уніфікації правового регулювання [9].

Вивчення показує, що тотальна відмова від радянського юридичного спадку не пішла на користь українській юридичній науці доби самостійності і незалежності, про що свідчать численні прорахунки під час запровадження окремих новацій у сферу регулювання господарських правовідносин.

Досліджуючи проблеми, пов'язані з реалізацією принципів права в господарському процесі, А. Колодій зазначає, що це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права та становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і за-

гальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови й зміцнення певного суспільного ладу [10].

У контексті дослідження цієї проблеми доцільно дослухатись думки І. Балюк, яка обирає протилежний, обернений до запропонованого автором цієї статті підхід до вивчення питання функціонального наповнення принципів господарського судочинства. Науковець, на відміну від автора цієї статті, пропонує застосувати дедуктивний метод, згідно з яким поділом поняття «принципи права» на менш семантично об'ємні категорії дістанемося до поняття «принципи господарського судочинства», якими, на її думку, є його фундаментальні положення, основоположні правові ідеї, що містяться в нормах господарського процесуального законодавства та визначають систему організації господарського суду, його діяльність із метою прийняття законних та обґрунтованих рішень, особливості процесуальної діяльності інших учасників процесу [11].

Весь судовий устрій держави ґрунтується на принципах, які, з огляду на їхню галузеву орієнтацію, впорядковують режим і визначають алгоритм діяльності судових органів на всіх стадіях судового розгляду.

Господарське судочинство, маючи загальною юридичне походження, повною мірою відповідає вимогам загальних принципів, які є базовими для всієї системи судочинства. Однак, враховуючи об'єктивні процеси, які відбуваються в економіці України, господарське судочинство послуговується й іншими принципами, що зумовлюють специфіку господарської сфери діяльності у її взаємозв'язку з іншими галузями судочинства (цивільною, кримінальною, адміністративною та ін.).

Одним із головних принципів, які визначають діяльність держави у сфері господарювання, є принцип рівного захисту всіх суб'єктів господарювання. Цей принцип закріплено в Конституції України, ч. 2 ст. 5, ст. 6 Господарського кодексу України. У цьому контексті можна з упевненістю стверджувати, що природа принципу лежить у площині загальноправового принципу рівності.

Водночас, обираючи конкретні мовні узагальнення стосовно надання більш чіткого виразу діяльності держави в напрямі захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання, законодавець застосовує формулювання «рівний захист державою всіх». Таке посилення є дотичним до принципу спра-

ведливості. Проблематика цього принципу полягає у тому, що юридична рівність, яка є засадою, на котрій базуються цивільні відносини, у сфері господарювання зіштовхується з економічною нерівністю у горизонтальних відносинах та з фактичною нерівністю у вертикальних відносинах за участю владного органу. Господарське право покликане враховувати вказану економічну нерівність [12].

З цього принципу слідує, що майновий стан і сфера діяльності суб'єкта господарювання не має жодного впливу на обсяг його дієздатності. Держава забезпечує для всіх без винятку учасників економічних відносин рівний захист шляхом ненадання будь-яких переваг у процесі відстоювання ними своїх порушених, оспорюваних, невизнаних прав чи охоронюваних законом інтересів. Саме така ситуація є свідченням реального застосування на практиці принципу справедливості, а наділення всіх рівними правами є гарантією можливості використання наданих законом інструментів для захисту своїх конституційних прав у визначеному законом порядку.

З огляду на комплексність господарського права як юридичної науки видається доцільним звернути увагу на те, що принцип рівного захисту в господарському праві корелюється з регулятивною нормою цивільного права, а саме із принципом рівності учасників цивільних правовідносин. У цьому зв'язку О. Кузнєцова зазначає, що рівність як принцип цивільного права – це насамперед рівність правових можливостей [4].

Розглядаючи значення принципу рівного захисту всіх суб'єктів господарювання, необхідно дотримуватися вимог закону про непорушність причинно-наслідкових зв'язків. Із цього слідує, що між вказаним принципом та іншими галузевими принципами господарського права, до яких належать забезпечення конституційного господарського правопорядку і законності у сфері господарювання, захист економічної конкуренції та поєднання публічних і приватних інтересів у сфері господарювання, існує діалектична безперервна взаємодія через функціонування загального механізму господарського права. При цьому на особливу увагу заслуговує той факт, що вказані принципи є основами конституційно встановленого правопорядку у сфері господарської діяльності. Обов'язковість встановлених однакових правил поведінки для всіх учасників економічних відносин забезпе-

чується легітимними примусовими заходами з боку держави.

Процес реалізації принципів господарського права має на меті забезпечити найбільш якісне функціонування конституційного принципу верховенства права, який є базовим до принципів забезпечення господарського правопорядку та законності під час провадження господарської діяльності і рівного захисту всіх суб'єктів стосовно закріплення загальних принципів рівності та справедливості. Всі означені принципи є проявами конституційного принципу верховенства права і закону через ефективність діяльності господарських судів.

Значення принципів господарського судочинства полягає у тому, що вони є орієнтиром у нормотворчій діяльності під час удосконалення господарського процесуального законодавства; дають змогу господарському суду забезпечити правильне з'ясування господарського процесуального законодавства та застосування його згідно з дійсним змістом не тільки під час розгляду справи у місцевому господарському суді, а також під час перегляду справи в апеляційному, касаційному провадженні, у Верховному Суді України та за нововиявленими обставинами [13].

У цьому конкретному випадку видається повністю обґрунтованим висновок Л. Ніколенко, яка зазначає, що у Верховному Суді України, суді апеляційної і касаційної інстанції збільшується сукупність елементів імперативності під час розгляду справ, порівняно з принципами розгляду справ у господарському суді першої інстанції. Можливості осіб, які беруть участь у справі, у процесі розгляду спору у цих інстанціях, щодо розпорядження своїми матеріальними і процесуальними правами зазнають певних обмежень. Це пов'язано зі специфікою апеляції як інстанції, що повторно розглядає справу з метою перевірки рішень судів першої інстанції на предмет їх законності й обґрунтованості, а також зі специфікою діяльності касаційної інстанції та ВСУ. У результаті прояв дії деяких принципів господарського судочинства у процесі розгляду судової справи у суді апеляційної і касаційної інстанцій, ВСУ відрізняється від прояву тих же принципів у суді першої інстанції [14].

Висновки і пропозиції. Отже, господарське право повинно брати до уваги особливості економічних зв'язків між учасниками різних форм власності, насамперед тих, які наділені владними повноваженнями через здійснення функ-

цій контролю. Тут мається на увазі компетенція уповноважених державних органів щодо забезпечення законності під час здійснення контролю у ході формування результатів фінансово-економічної діяльності суб'єктів господарювання, заснованих на приватній і колективній формах власності. Саме в такій формі відбувається односторонній владний вплив з боку держави, що можна трактувати як своєрідний рудимент старої системи в розумінні недостатнього рівня прояву принципу рівного захисту для всіх учасників економічних відносин.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що в господарському праві існує тісний внутрішній зв'язок між принципами господарювання на рівні загальних принципів. Цей зв'язок виникає у результаті взаємодії основних елементів базових конституційних принципів і специфічних складових, характерних для господарського права. Тому принцип забезпечення господарського правопорядку та законності є запорукою якісної реалізації принципу рівного захисту господарським судом усіх суб'єктів господарювання.

Як узагальнення до цього розділу дослідження необхідно зазначити, що завдання реалізації принципів господарського судочинства є пріоритетним щодо утвердження конституційного правопорядку під час провадження господарської діяльності всіма без винятку її учасниками.

Виконуючи функцію регулятора правовідносин «суб'єкт господарювання – держава», принципи господарського судочинства покликані забезпечити повномасштабне виконання державою покладених на неї нормативно утверджених завдань щодо створення рівних для всіх учасників економічних відносин можливостей на основі верховенства права і дотримання законності під час вирішення судами господарських спорів.

Список використаної літератури:

1. Бартошек М. Римское право. (Понятия, термины, определения) / М. Бартошек ; пер. с чешск. – М. : Юрид. лит-ра, 1989. – С. 259.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5.
3. Тимченко Г.П. Принципи судочинства України: методологія дослідження / Г.П. Тимченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jm/soc_gum/prde/2010_21/5-12.pdf.
4. Омельченко М.П. Принципи об'єктивної істини цивільного процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М.П. Омельченко. – К., 1996. – С. 6.
5. Словник української мови (Академічний тлумачний словник) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zasada>.
6. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.З. Хотинська. – К., 2006.
7. Кузнецова О.А. Нормы и принципы российского гражданского права / О.А. Кузнецова. – М. : Статут, 2006. – С. 14.
8. Комиссарова Е.Г. Принципы в праве и основные начала гражданского законодательства : дис. ... докт. юрид. наук / Е.Г. Комиссарова. – Екатеринбург, 2002. – С. 137.
9. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.І. Фулей. – К., 2006. – С. 12–13.
10. Колодій А.М. Принципи права України : [монографія] / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 27.
11. Балюк І.А. Господарське процесуальне право : [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / І.А. Балюк. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 38.
12. Козачук М. До питання про принципи господарського права // Підприємництво, господарство і право / М. Козачук. – 2010. – № 5(173). – С. 24–27.
13. Арбитражный процесс : [учеб. для вузов] / А.В. Абсалямов, И.Г. Арсенов, Е.А. Виноградова и др. ; под ред. В.В. Яркова. – М. : Юрист, 1998. – С. 44.
14. Ніколенко Л.М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів / Л.М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 174–180.

Григорчук М. В. Реализация принципов хозяйственного судопроизводства в ходе защиты прав и законных интересов субъектов хозяйствования

В статье исследуются научные подходы к проблемам реализации принципов хозяйственного судопроизводства в ходе защиты прав и законных интересов субъектов хозяйственной деятельности.

Анализируя точки зрения известных учёных в отрасли права, в статье предлагается альтернативный подход к изучению и оценке принципов хозяйственного судопроизводства и их практической реализации на основе применения индуктивного метода исследования. Подано собственное суждение о возможных путях повышения качественной составляющей при решении хозяйственных споров в суде на почве строгого соблюдения конституционных принципов правосудия.

Ключевые слова: *принцип права, субъект хозяйственной деятельности, принцип хозяйственного права, хозяйственный суд, хозяйственный процесс, конституционный порядок хозяйствования.*

Hryhorchuk M. V. The implementation of the principle of economic judiciary in the protection of rights and legal interests of businesses

The article examines the scientific approach to the problems of implementation of the principles of economic justice in the protection of rights and legal interests of business entities.

Citing the standpoint of well-known scientists in the field of law, the article proposes a diametrically opposite approach to the study and appreciation of the principles of economic justice and their implementation on the basis of the inductive method of research. Posted own judgment on possible ways to improve the qualitative component in solving commercial disputes in court on the basis of strict compliance with the constitutional principles of justice.

Substantiating the feasibility of the study “from smaller to larger”, specifies the method for extrapolating general principles of law applied by the courts of all jurisdictions on a specific industry – commercial law and its structural component, which is economic justice.

Key words: *principle of law, business entity, principle business law, Commercial Court, commercial litigation, constitutional order management.*